

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

DARDANOS PRENSİ AENEAS: TROYA MİTOLOJİSİNDEKİ YERİ VE ANTİK ÇAĞDA TROYA'DAKİ YANSIMALARI

Özet

Romalıların kurucu atası olarak kabul ettikleri Aeneas, Homeros'un İliada destanında da Troyalıların önde gelen kahramanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Soyu babası Ankhises tarafından Troya'nın kurucu atalarına, annesi Aphrodite ile ise Olympos tanrılarına kadar uzanır. Akhaların Troya'ya saldırmasıyla başlayan savaşta Troya'nın yardımına komutası altındaki Dardanoslular ile birlikte Dardanos prensi olarak katılmıştır. Savaşta başarıları İliada'da Hektor'dan sonra Troya ordusunun en önemli kahramanı olarak anlatılır. Savaşta pek çok Akhalıyı öldürmüş, Akhaların önde gelen kahramanları olan Diomedes ve Akhilleus ile çarpışmıştır. Aeneas, diğer Troyalılar gibi Olympos tanrılarının öfkesini çekmek yerine başta annesi Aphrodite olmak üzere Apollon ve Poseidon tarafından adeta savaş sonunda Troya'nın ilerideki yeni kurucusu olarak kollanmıştır. Fakat kaderi ona bambaşka bir yol çizmiş ve yeni Troya'nın kurucusu olmak yerine çok uzaklarda, İtalya'da yeni bir ulusun kurucu atası olmuştur. Troya'nın yıkılmasından sonra kentten kurtulan bir avuç kişiyle birlikte İtalya'ya yelken açan Aeneas'ın Troya'ya dönüşü, yüzlerce yıl sonra kendilerini onun soyundan geldiğine inanan Romalılar sayesinde olmuştur. Romalılar tıpkı destandaki tanrıların kehanetindeki gibi, sadece bu kentin değil bütün küçük Asya'nın yöneticileri olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Troas, Troya, Dardanos, Aeneas, Homeros

Romalıların kurucu ata olarak kabul ettikleri Aeneas, Homeros'un İliada destanında da Troyalıların önde gelen kahramanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Soyu babası Ankhises tarafından Troya'nın kurucu atalarına, annesi Aphrodite ile ise Olympos tanrılarına kadar uzanır. Akhaların Troya'ya saldırmasıyla başlayan savaşta Troya'nın yardımına komutası altındaki Dardanoslular ile birlikte Dardanos prensi olarak katılmıştır. Savaşta başarıları İliada'da Hektor'dan sonra Troya ordusunun en önemli kahramanı olarak anlatılır. Savaşta pek çok Akhalıyı öldürmüş, Akhaların önde gelen kahramanları olan Diomedes ve Akhilleus ile çarpışmıştır. Aeneas, diğer Troyalılar gibi Olympos tanrılarının öfkesini çekmek yerine başta annesi Aphrodite olmak üzere Apollon ve Poseidon tarafından adeta savaş sonunda Troya'nın ilerideki yeni kurucusu olarak kollanmıştır. Fakat kaderi ona bambaşka bir yol çizmiş ve yeni Troya'nın kurucusu olmak yerine çok uzaklarda, İtalya'da yeni bir ulusun kurucu babası olmuştur. Troya'nın yıkılmasından sonra kentten kurtulan bir avuç kişiyle birlikte İtalya'ya yelken açan Aeneas'ın Troya'ya dönüşü, yüzlerce yıl sonra kendilerini onun soyundan geldiğine inanan Romalılar sayesinde oldu. Romalılar tıpkı destandaki tanrıların kehanetindeki gibi, sadece bu kentin değil bütün küçük Asya'nın yöneticileri olmuşlardır.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Hellespontos Kıyısındaki Dardanos Krallığı

Günümüzde Çanakkale Boğazı kıyısında küçük bir antik yerleşim yeri olan Dardanos'un antik mitolojide Troya'dan çok daha önce ilk ataları Dardanos tarafından kurulduğu anlatılır. ¹ (görsel 1) Bu kentten gidenlerin sonradan kurduğu Troya'dan çok daha eski bir geçmişi olmasına rağmen za-

Görsel 1 : Dardanos antik kenti günümüzde Hellespontos kıyısında, bu küçük tepe ve civarında yer almaktadır. (R. Körpe arşivi)

man içinde Troya'nın gölgesinde kalmış küçük bir krallığa dönüşmüştü. Dardanos, Hellespontos'un Asya kıyısında olmasına rağmen toprakları güneyde İda Dağı'na, kuzeyde ise Hellespontos'un karşısındaki Gelibolu yarımadasının batı ucuna kadar uzanmaktaydı. Troya savaşının başlangıcında karaya çıkan ilk Akhalı olan Protesilaos aslında Dardanos prensliğine ait Gelibolu yarımadasının batı ucuna ayak bastığında bir Dardanoslu tarafından öldürülmüştü. ² Dardanos'un Asya tarafındaki topraklarının da oldukça geniş olduğu ve İda Dağına kadar uzandığı, hatta dağın güney eteklerinin bile bu krallığa dahil olduğu düşünülebilir. Akhalar Troya

kentini kuşatmadan önce Dardanos krallığının İda Dağı ve Adramytion ovasına bakan arazilerini yağmalamışlardır. İliada'da, bu olay Aeneas'ın bu bölgedeki sığır sürülerini korumaya çalışırken Achilleus tarafından kovalandığı şeklinde anlatılmaktadır. Hatta Demetrius of Scepsis, Skepsis kentinin de bölgenin başkenti olduğunu bildirir. ³ Hellespontos'un Asya kıyılarından itibaren İda Dağına kadarki arazi parçası Troya savaşlarından sonraki çağlarda bile "Dardania" olarak tanınmaya devam etmiştir. ⁴ Daha sonraki yüzyıllarda, Troya savaşından sonra Yunan göçmenler tarafından yeniden kurulun Dardanos kentinin toprakları Geç Tunç Çağındaki Dardanos Prensliği'nin Asya'daki topraklarını kapsamaktaydı. Hatta M.Ö. 5. Yüzyılda, bölgenin Pers hakimiyeti zamanında Dardanos kentinin yöneticisi olan Zenis ve Mania, İda Dağı eteklerindeki Skepsis ve Kebren de dahil olmak üzere bölgenin iç kısmını da kapsayan Persler bağlı bir beylik kurmuşlardı. ⁵ Tarihsel anlamda bu toprakların Dardanos'a ait olduğu yüzyıllar boyunca kabul edilmiştir.

¹ Schwerteck 1997, 321.

⁵ Xen., Hell., 3. 1. 18-20.

² Hom ., II., 15.696.1)

³ Leaf 1923, 275.

⁴ Wissowa 1901, "Dardania", 2157.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Son yıllarda Hitit arşivlerinde ortaya çıkan çivi yazılı belgeler Geç Tunç Çağında kuzey batı Anadolu'da Troya'nın Wilusa adında küçük bir krallık olduğunu ortaya koymuştur. Bu belgeler Troya ile Hitit arasında diplomatik ilişkilerin ve ittifak olduğunu göstermektedir. Hattuşa belgelerinde henüz ele geçmemekle birlikte Hititlerin bu bölgede sadece Troyalılarla ittifak yapmadıkları, Dardanoslularla da benzer bir ittifak kurdukları anlaşılmaktadır. Hitit İmparatorluğu ile Mısır arasında M.Ö. 1274 yılında meydana gelen Kadeş savaşında Hititlerin yanında savaşan müttefiklerinden biride Dardanoslulardır. Mısır belgelerinde “**drdny savaş arabaları**” olarak geçen “**drdny**” isminin Dardanoslular olduğu düşünülür. ⁶ Dardanosluların Kadeş savaşındaki varlıkları Troya'nın Hititler ile olan ittifakının sonucu olduğu ileri sürülse de, Mısır kaynaklarında Troyalılar/Wilusalılar hiç bahsedilmezken Dardanoslular Mısır kabartmalarındaki esirler arasında bile gösterilmektedir. Bu durum Dardanosluların Hititler ile ayrı bir ittifak yapacak kadar önemli bir güç olduğunu ortaya koymaktadır. Troya savaşının Kadeş savaşından yaklaşık bir nesil sonra olduğu düşünülürse Troya savaşındaki Dardanos savaş arabalarının ününün Kadeş'e kadar uzandığını söyleyebiliriz.

Troya savaşından sonraki yıllarda gelişen olaylar Ege ve Ön Asya dünyasında her şeyi değiştirdi. Sonradan “Deniz Kavimleri” olarak adlandırılan bu göç dalgası aynı zamanda Tunç Çağın da sonunu getirdi. Mykenai ile birlikte Troya sessizce tarih içinde kaybolurken Dardanoslular dünya tarihinin en çalkantılı evresinde son bir kez daha karşımıza çıkmaktadırlar.

İliada destanında Troyalılarla akrabalık ilişkileri dışında yakın müttefik olarak bahsedilen Dardanos günümüzde tamamen toprak altında bir harabe durumundadır. Yapılan yüzey araştırması ve kurtarma kazılarında ele geçen seramikler yerleşimin Troya savaşlarının gerçekleştiği Geç Tunç Çağında var olduğunu kanıtlamaktadır. ⁷ Muhtemelen ileride burada gerçekleşecek arkeolojik kazılarda Dardanos'ta da Troya benzeri bir yerleşim ortaya çıkacaktır.

Aeneas ve Dardanos Kral Soyu

Aeneas hakkındaki bilgilerimizin tamamı başta Homeros olmak üzere antikçağ yazarları ve mitolojisinden gelmektedir. İliada'da anlatılan Troya savaşının gerçekliği ile ilgili tartışmaların halen devam ettiği düşünülürse, bu destanda adı geçen isimlerin de dönemin gerçek şahsiyetleri olup olmadığı belki de hiçbir zaman bilinemeyecektir. Her ne kadar son yıllarda Hitit metinlerinde bu bölge ile ilgili yazılı kaynaklarda Walmu ve Alaxandu gibi kral ya da yöneticilerin isimleri geçse de henüz İliada'da adı geçen kralların hiç biri ne Hitit çivi yazılı tabletlerde ne de Linear-B tabletlerinde yoktur. Aynı şekilde bu yazılı belgelerde Aeneas veya Dardanos krallığının bir üyesi ile ilişkilendirilebilecek bir kayıt bulunmamıştır.

⁶ Matić 2015, 215-238.

⁷ Körpe 2004, 21-25.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Buna karşılık 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Troya ve Mykenai’da başlayan arkeolojik kazılar başta savaşın gerçekleştiği Troya olmak üzere bu kralların geldiği kentleri, sarayları ve mezarları ortaya çıkararak Troya savaşının gerçekleştiği Ege dünyasının Geç Tunç Çağını aydınlatmıştır. Kazılarda ortaya çıkan kentler, saraylar ve mezarlarda bulunan zırhlar ve miğferler arkeolojik anlamda Homeros’un tasvirleriyle uyushmaktadır. Dardanos da gerek krallığın konumunun İliada’ya uyumu, gerek aynı yerde aynı isimli kentin bulunması ve de en önemlisi arkeolojik araştırmalarda ele geçen Geç Tunç Çağı seramikleri nedeniyle Troya savaşı zamanında varlığından gerçekten emin olduğumuz yerlerden biridir. Troya savaşında var olduğu bilinen bu krallığın prensi olan Aeneas hakkındaki bilgilerimiz ne yazık ki diğer Troya savaşı kahramanları gibi Homeros ve diğer antik çağ kaynaklarıdır. Kahramanın hayatı destanlar ve mitolojik örgünün içinde öylesine yoğrulmuştur ki, içindeki gerçekliğin oranı gerçek kişiliğinin ne kadarını yansıttığı hiçbir zaman anlaşılamayacaktır. Bu nedenle Aeneas’ın hayatını anlatmak için destanlara ve mitolojiye dönmekten başka şansımız yoktur.

Aeneas’ın Troya savaşındaki rolünü anlatmadan önce Aeneas’ın soyu ve onun Troya ile olan ilişkisine göz atmak gerekir. Aeneas’ın ataları Troya’nın kurucu soyundan gelir. Bu soya bakacak olursak ilk olarak Dardanos kentine de ismini veren Dardanos’tan başlamamız gerekir. Zeus’un Atlas’ın kızı Elektra’dan oğlu olan Dardanos,⁸ Samothrake adasından karşı kıyıya, yani Anadolu’nun kuzey batısında Troas olarak bilinen topraklara geçmiştir. Vergilius’a göre Dardanos aslen İtalya’da, Corythus adlı şehirde (muhtemelen bugünün Arezzo yakınlarındaki Cortona’da) yaşıyordu.⁹ Burasını ise Teuker adında bir kral yönetmektedir. Teuker ise neredeyse tamamen bu bölgenin yerlisidir diyebiliriz. Kendisi İdaia ile Skamandros’un oğludur, yani bölgenin en büyük dağı ile ırmağının. Teuker, Dardanos’a kızı Batieia’yı vermiş ve öldükten sonra da tahtını bırakmıştır.

Dardanos şimdi Çanakkale boğazı kıyısında kendi adını taşıyan bir kent kurmuştur. Troya kral soyunun atası olmuştur. Onun Batieia’dan olan oğlu Erikhthonios, onun oğlu Tros ve Tros’un oğlu İlos da Troya kentini kurmuştur. İlos’un oğlu Laemedon, onun oğlu ise Troya’nın son kralı Priamos’tur.

Aeneas’ın soyu ise Tros’un diğer oğlu Assarakos, onun oğlu Kapys ve onun oğlu olan babası Anchises’e uzanır.

⁸ Apollod., 3. 12. 1; Servius, Commentary on Virgil’s Aeneid 3.167, 7.207, 10.719; mCDonough 2008.

⁹ Verg. Aen., III, 170; VII, 209; IX, 10; Horsfall 1973, 68-79.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Dardanos hanedanının kurucusu olan Assarakos, Tros'un nehir tanrısı Skamandros'un kızı Kallirhoe'den dünyaya gelen üç oğlundan ikincisiydi.¹⁰ Ağabeyi İlos daha sonra Dardanos'tan ayrılıp kendi adını vereceği kenti kurarken, diğer küçük erkek kardeşi Ganymedes'i ise tanrı Zeus Olympos'a kaçırmıştı.¹¹ Assarakos da babası gibi gene başka bir nehir tanrısı Simoeis'in kızı Hieromneme ile evlenmiştir. Bazı kaynaklar Assarakos'un kuzeni ve aynı zamanda Troya kralı Laomedon'un kızı Klytadora ile evlendiğini söylerler. Bu durumda iki akraba haneden evlilik yoluyla birleşmiş oluyordu. Bu evliliklerden tek oğlu ve varisi Kapys dünyaya geldi. Assarakos öldüğünde Dardanos'a değil Quintus Smyrnaeus'un anlattığına göre Troya kentinin tam merkezinde Athena tapınağı ile Priamos'un sarayı yakınına gömülmüştür.¹²

Assarakos öldüğünde Dardanos tahtına oğlu Kapys geçti. Kapys de bazı antik kaynaklara göre tıpkı babası gibi kuzenleri, Troya kral ailesinden gelen ve İlos'un kızlarından biri olan Themiste ile evlenmiştir. Bu evlilikten Ankhises ve Akoethes adında iki erkek çocuk dünyaya gelir. Bu çocuklardan Akoethes hakkında fazla bilgi yoktur. Sadece onun Troya savaşının sonunda Akhaların inşa ettiği tahta atın hile olduğunu hissederek atın Troya'ya sokulmasına itiraz eden ve bu nedenle Poseidon'un gönderdiği yılanlar tarafından oğullarıyla birlikte öldürülen Laochoon'un babası olması dışında bilgimiz yoktur.¹³ Muhtemelen o da oğlu Laochoon gibi Apollon rahibi olmalıydı.

Kapys'in Dardanos krallığındaki iktidarı Troya savaşının sonuna kadar devam etmiştir. Dardanos tahtına ne oğlu Ankhises, ne de onun oğlu Aeneas geçememiştir. Troya savaşı ile birlikte Dardanoslular Troya'nın yanında savaşa katıldıklarında Dardanos kraliyet hanedanının da Troya'ya taşındığı anlaşılmaktadır. Savaşın sonunda Akhalar Troya surları önüne tahta atı bıraktıklarında tıpkı oğlu Laochoon gibi Dardanos kralı Kapys de bunun bir hile olduğunu sezmış ve hatta Vergilius'un aktardığına göre atın denize atılmasını söylemiştir.¹⁴ Ama yaşlı kralın sözlerine kimse inanmamıştır.

Kapys'in diğer oğlu ve tahtın varisi olan Ankhises ise çok daha fazla tanınmaktadır. Tanrıça Aphrodite'yi kendine aşık edecek kadar son derece yakışıklı olan Ankhises, Aeneas'ın babasıdır. Aeneas efsanesi bir anlamda Ankhises'in Aphrodite ile birlikte olmasıyla başlar denilebilir. Efsaneye göre bu yakışıklı Dardanos prensi yukarıda da bahsettiğimiz gibi, krallığın güneydeki topraklarında, İda Dağında kraliyet sığırlarını otlatırken Aphrodite'nin dikkatini çekmiştir. Aphrodite, bu delikanlıya Phrygialı bir prenses ya da genç bir kız kılığında yaklaşarak onu baştan çıkarır.¹⁵ İda Dağında bir mağarada gerçekleşen bu birleşme sonrasında çiftin Aeneas ve Lyrus adlı iki oğlan çocuk dünyaya gelecektir. Bunlardan Lyrus'un çocuğu olmadan öldüğü dışında bir bilgimiz yoktur. Ankhises, İda dağında Aphrodite ile olan kısa süreli birlikteliği dışında kuzeni Alkathus ile evlenmiş ve bu evlilikten Hippodamia adında bir kızı olmuştur.

¹⁰ Dio. Sic., Bibliotheca historica, 4.75.3-5; Ps- Apollod. , Bibliotheca, 3.12.2

¹¹ Homer., II., XX, 233-235.

¹⁴ Verg. Aen., 2.40-198; Lynch, 170-179.

¹² Qui. Smry. The Fall of Troy, 6.145, 266

¹⁵ H.H. 108-1; Olson, 2011, 5; Rose 1924, 11.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Troya mitolojisinde savaşın sonunda oğlu Aeneas tarafından sırtına alınarak taşınan yaşlı ve sakat bir adam olarak tasvir edilen Ankhises, Troya'dan kaçmayı başaran az sayıdaki insandan biridir. Fakat yaşlılığı bir yana onu sakat bırakan şey tanrıça Aphrodite ile olan birlikteliğini ifşaa etmesidir. İda Dağındaki mağarada sevişmelerinden sonra Aphrodite, Ankhises'e bu defa bir tanrıça olarak görünür ve ona Aeneas adında bir oğulları olacağını söyler. Fakat bu çocuğun annesinin tanrıça olduğunu da kimseye söylememesini tembih eder. Zira bunu söylediği takdirde Zeus'un Ankhises'in cezalandıracağı konusunda uyarır. Fakat Ankhises tanrıçanın sözünü tutmaz ve bir gün Aphrodite ile sevişmiş olmakla övünerek sırlarını açıklar. Bunun sonucunda da aynen Aphrodite'nin daha önce uyardığı gibi, Zeus'un yıldırımıyla çarpılarak sakat bırakılır.

Böylece tanrı Zeus'un oğlu Dardanos ile başlayan Dardanosluların soyu gene bir tanrıçanın oğlu olan Aeneas'a kadar uzanmış olur. Ayrıca görüldüğü gibi, Aeneas ile Troya hanedanı aynı soydan gelen aslında oldukça uzak sayılabilecek akraba, kuzenlerdir. Gene Troya savaşı öncesinde destanda anlatıldığı gibi, Aeneas Troya krallığının kuzeyindeki ve kurucu atalarının kurduğu Dardanos krallığının prensiydi. Aeneas da aslında Troyalı ve Troya prensi değil, Dardanos prensiydi.

Tekrar mitolojiye ve kahramanın doğumuna dönecek olursak, Aeneas'ın annesi bir Olympos tanrıçası olan Aphrodite'ydi. Böylece Aeneas babasının soyu üzerinden Dardanos ve tanrı Zeus'a kadar uzanırken, annesinin Aphrodite nedeniyle Olympos'la olan bağı daha da güçlenmiştir. Fakat İliada'da Troya savaş alanında Yunan mitolojisinde örneklerini gördüğümüz gibi anne babası tanrı ya da tanrıça olan pek çok kahramanın tanrısal ebeveynleri ölümcül kaderlerine engel olamamışken, Aeneas'ın savaş boyunca Olyposluların tüm diğer evlatlarından esirgedikleri tam bir korumaya sahip olduğunu görmekteyiz.

Aeneas'ın bu ayrıcalığı nereden gelmektedir? Aslında destanlara baktığımızda tanrıların Aeneas ile ilgili planlarının daha onun doğumuyla başladığını görmekteyiz. Henüz Ankhises ile sevişmesinin hemen sonrasında Aphrodite:

Senin bir oğlun doğacak, Troya'lılara kral olacaktır o

Ve çocuklarına çocuklar doğacaktır sonsuzluğa dek!

diyerek adeta Aeneas'ın gelecekteki kaderini çizmektedir.¹⁶ Fakat bu zamanda Dardanos ve Troya'nın ayrı ayrı krallıklar olduğunu da unutmamak gerekir. Doğacak çocuğun nasıl Troyalıların kralı olacağı bilinmez.

¹⁶ H.H. 195.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Troya savaşı öncesi Aeneas'ın krallıktaki konumu ve neler yaptığı konusunda İliada'nın bazı pasajlarında verilen kısıtlı bilgiler dışında bir şey bilmiyoruz. Genç prens dedesi kral Kapys'in krallığında daha önce babası Ankhises'in yaptığı gibi İda Dağı civarındaki kraliyet arazilerini ve sürülerini gözetiyordu. Muhtemelen babasının sakatlığı nedeniyle de sadece bu görevleri üstlenmemiş aynı zamanda veliaht prens de olmuştu. Aynı zamanda Dardanos kralının çok yaşlı olması nedeniyle kraliyet ordularının da komutanıydı. Aeneas'ın çok erken yaşlardan itibaren bu görevleri üstlenmesi daha savaşlar öncesi kendisine tecrübe ve ün kazandırmış olmalıdır. Kendisinden önceki Dardanos kralları gibi Aeneas da komşu ve akraba Troya kralı Priamos'un kızı Kreusa ile evlenmişti.

Aeneas ve Troya Savaşı

Aeneas'ın kaderi daha doğmadan önce çizildiği gibi, Troya'nın kaderi de kendini henüz Troya prensi olduğunu bilmeyen Paris'in İda dağında altın elmayı Aphrodite'ye vermesiyle çizilmiştir. Antik mitolojiden devam edersek, güzellik yarışmasının sonunda gelişen olaylar, Paris'in Troya'ya gitmesiyle başlayıp buradan Sparta'ya yelken açıp orada Helene ile karşılaşmaları, Helene'nin kaçırılması ve ardından Troya savaşına kadar gelir. Helena'nın kaçırılması olayında da Aeneas'ın bir şekilde rolünün olduğu görülmektedir. M.Ö. 5. yüzyıla ait Attika vazosu üzerinde Sparta kralı Menelaos karısı Helena ile birlikte kendilerine ziyarete gelen Paris ve Aeneas'ı selamlamaktadır.¹⁷ Aeneas'ın Paris ile birlikte Sparta'ya gitmesinin onun daha sonra Homeros'un İliada'da söylediği gibi "Troyalıların danışmanı" olmasına bağlayabiliriz.

Troya savaşı Homeros'un anlatımıyla bir anlamda Agamemnon ve müttefikleri ile Priamos ve müttefikleri arasında Troya civarında meydana gelmiştir. (görsel 3) Bölgede güçlü bir krallığın hükümdarı olan Priamos ülkesine yapılan bu saldırıya karşı hemen kendi müttefiklerini yardıma çağırır.

Görsel 3: Troya kenti ve Hellespontos. Troya savaşı kent tahta at hilesiyle ele geçirilene kadar kentin dışındaki ovada gerçekleştiği düşünülmektedir. (Troya kazısı arşivi)

İliada'da hem Akhalar hem de Troya'nın yardıma çağırıldığı uzak ve yakın ülkeler birer birer sayılmaktadır.

Priamos'un hemen yardıma çağırıldığı müttefiklerinden biri de en yakın komşu krallık ve onun uzaktan kuzeni olan Dardanos olmuştur. Üstelik Troya ile Dardanos arasındaki uzak akrabalık ilişkileri Priamos'un kızı Kreusa'yı Dardanos'un genç prensi Aeneas'a vermesiyle yeniden güçlenmiştir.

¹⁷ Woodford 1993, 23, fig. 11.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Fakat daha sonra savaş sırasında da görüleceği gibi bu iki uzak akraba arasındaki ilişkilerin çok da sıcak olmadığı anlaşılmaktadır. Akhaların Troya'ya saldırmasında Dardanoslular öyle hemen koşa koşa Troya'nın yardımına gitmemişlerdir. Fakat daha sonra Akhaların sadece Troyalıları değil diğer komşularına da saldırımları Dardanos kralının kralının fikrini değiştirmiş olmalı. Akhaların önce Dardanos'un güneydeki arazilerine saldırıp Lyrnessus¹⁸ civarındaki sürülerini ele geçirmeleri ve kentleri yağmalamaları Dardanoslular ile Akhaları karşı karşıya getirmiştir. Buradaki savaşlarda Akhalar başarılı olmuş, Akhilleus Aeneas'ı kaçmak zorunda bırakmıştır. Fakat daha sonra Akhalar Dardanos'un kuzeyinde Troya'nın karşısında, Gelibolu Yarımadasının ucundaki topraklarına saldırdıklarında Dardanoslulardan beklenmedik bir karşılık görmüşlerdir. Üç bin yıl sonra aynı yerde yapılan Çanakkale savaşlarında yaşandığı gibi, yarımadaının ucunda karaya ayak basan Akhalara Dardanos askerlerinin saldırması sonucu Akhaların kahramanı Protesilaos'un bir Dardanoslu tarafından öldürülmesiyle Akhalar bu kıyıda Troya seferinin ilk şehidini de vermiş oldular.¹⁹

Dardanoslular Troyalıların yanında savaşa katıldıklarında artık kendi kentlerinin de güvende olmadıklarını da düşünmüş olmalı ki, kraliyet ailesi Troya'ya taşınmış olmalıdır. Savaşın sonuna kadar burada kalmışlardır. Yaşlı kral Kapys ve babası sakat Ankhises adına Aeneas, Dardanos birliklerinin komutanı olarak Troya ordusunda yerini almıştır.

**Dardanielilerin başında Aineias var, Ankhises'in oğlu,
tanrısall Aphrodite doğurdu onu Ankhises'ten;
bakmadı tanrıcılığa, birleşti İda eteklerinde bir ölümlüyle.²⁰**

.....
**Aineias vardı dördüncü bölümün başında,
Ankhises'in soylu oğlu.²¹**

Çarpışmalarda Aeneas'ın Troya ordusunda Hektor'a denk kahraman olarak karşımıza çıktığını görürüz.

**Aineias, yiğit yürekli Ankhises'in oğlu,
tanrısall Hektor'a denk saydığımız adam,²²**

¹⁸ Leaf 2012, 245.

¹⁹ Körpe 2015, 142.

²⁰ Hom., İl., II, 820.

²¹ Hom., İl., XII, 95.

²² Hom., İl., V, 465.

Cultural route
of the Council of Europe
Itinéraire culturel
du Conseil de l'Europe

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Aeneas İliada destanında II, V, VI, VIII, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XX kitaplarda geçmektedir. Destanın bu bölümlerinde Aeneas'ın yaptığı savaşlar anlatıldığı gibi, hem geçmiş hakkında bilgi, hem de geleceği hakkında kehanetlerde bulunulur.

İliada V. Kitapta Aeneas Akhaların en güçlü kahramanlarından biri olan Diomedes ile karşılaşır. Bu çarpışmada tanrı Hephaistos'un zırhlarını kuşanan Aeneas ölümden döner. Diomedes, Aeneas'ı kurtarmaya çalışan annesi Aprodite'yi bile yaralar. Kahramanı bu durumdan bir başka Olympos tanrısı Apollon kurtarır. Aeneas kendi canını kurtarmış ama tanrı Zeus'un atası Tros'a verdiği tanrısallık aygırların soyundan gelen atlarını kaybetmiştir. Diomedes daha sonra bu atlar ile Patroklos'un onuruna yapılan araba yarışlarını kazanacaktır.

**Kocaman kargısı, kalkanyla Aineias yere atladı,
Akhalar alıp götürmesinler diye ölüyü
gücüne güvenen aslan gibi dolaştı çevresinde,
önünde kargısını, yuvarlak kalkanını tutuyordu,
öldürmek için yanıyordu karşısına çıkana,
korkunç çığlıklar atıyordu. ²³**

.....
**Tydeusoğlu'ysa bir taş aldı eline,
hiç de yabana atılır bir iş değildi bu,
bugün o taşı zor kaldırır iki insan,
ama kolayca salladı elinde taşı o,
attı, kalçasından vurdu Aineias'ı,
bacağın kalçaya girdiği oynak yerinden vurdu,
kırdı oynak yerini, etti kasları paramparça,
pürtüklü taş yırttı deriyi,
yiğit Aineias dizüstü çöktü,
iri elleriyle dayandı toprağa,
karanlık gece örtüverdi gözlerini. ²⁴
Zeus'un kızı Aphrodite, Aineias'ın anası,
sığır çobanı Ankhises'ten doğurmuştu Aineias'ı,
keskin gözleriyle görmeseydi onu,
erlerin başbuğu Aineias, oracıkta ölecekti. ²⁵**

.....

²³ Hom., İl., V, 295-300.

²⁴ Hom., İl., V, 305-310.

²⁵ Hom., İl., V, 315.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

**Koca bir cıglık attı Aphrodite, oğlunu yere düşürdü,
Phoibos Apollon aldı onu ellerine,
çevik atlı bir Argoslu vurup da almasın diye canını
sardı onu koyu bir bulutla.**

**Boyle söyleşip dururken onlar,
gür naralı Diomedes sezdi birdenbire,
Aineias üzerine Apollon'un el uzattığını.**

**O anda saldırdı Aineias'a,
büyük tanrıya bile saygısı yoktu, 435
öldürmek için Aineias'ı,
unlu silahlarından soymak için,
saldırıyordu birbirleri peşi sıra.**

**Boylece hırsla çullandı ona üç kere,
Apollon itti onun parlak kalkanım üçünde de. ²⁶**

Yaraları iyileştikten sonra savaşa tekrar dönen Aeneas onların yeniden Akhalara karşı saldırılarında Troyalılara moral kazandırmıştır.

**Aineias karıştı arkadaşları arasına,
arkadaşları onu dimdik ilerler gördüler,
kavuşmuş gördüler soylu gücüne, sevindiler,
ama hiçbir şey soramadılar ona,
yüreklerinde bir büyük kaygı vardı:
İnsanların baş belası Ares, gümüş yaylı Apollon,
savaşa doymayan Eris başlarına iş açmıştı.
Aineias da avladı Danaolann yiğit erlerini,
Diokles'in iki oğlu Kreton'la Orsilokhos'u
Aineias saldırdı Kaleteroğlu Aphareus'un üstüne,
sivri kargısıyla onu boğazından vurdu,
adamin başı eğildi yana,
tolgası, kalkanı devrildi üzerine,
canlara kıyan olum sardı gövdesini. ²⁷**

.....
**Aineias, Medon'la İasos'un canına kıydı,
tanrısai Oileus'un piç oğluydu Medon, ²⁸**

²⁶ Hom., İl., V, 340-365.

²⁷ Hom., İl., V, 515-545.

²⁸ Hom., İl., XV, 330.

Cultural route
of the Council of Europe
Itinéraire culturel
du Conseil de l'Europe

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Akhilleus'un Agamemnon'a küsüp savaştan çekilmesiyle Troyalıların Akhalar üzerinde sağladığı üstünlükte Aeneas ile Hektor'un omuz omuza savaştığını ve Akhaları kamplarına kadar sürdüklerini görmekteyiz.

**Priamos'un oğlu Helenos, bilicilerin en iyisi, geldi,
Aineias'la Hektor'un yanında durdu, dedi ki:
"Troyalılarla Lykialıların bütün yükü sizin üstünüzde,
sizsiniz en iyi düşünen kişiler,
sizsiniz her atılışa en iyi dövüşen, ²⁹ (Kitap VI)**

Fakat Aeneas'ın bütün hayatını kaybedecek kadar Troyalılar için yaptığı tüm kahramanlıklarına rağmen gene de kendisinin Priamos tarafından kendi oğulları kadar takdir edilmediğini düşünmektedir. Çünkü uzun süredir Priamos'a kırgındı; cesur davranışlarına rağmen ona hak ettiği onur payını vermemişti. Öyle ki savaşın en kızgın anlarından birinde kahraman ön saflardan geriye çekilmiştir.

**Deiphobos da evirdi cevirdi kafasında,
bir ulu canlı Troyalıyı yanına alsın mıydı,
bunun için geriye mi gitsindi,
yoksa karşı koymayı tek başına mı denesindi?
Gidip Aineias'ı almakta en iyisi.
Buldu onu kalabalığın en ucunda,
kılını bile kıpırdatmıyordu,
içerleyip duruyordu tanrısız Priamos'a,
yiğitler arasında saymıyor diye onu. ³⁰**

Akhaların saldırıları karşısında zor durumda kalan Troyalılar kahramanı tekrar savaşa çekmek için savaşa Priamos için olmasa bile öldürülen kız kardeşinin kocasının yardımına koşması için girmesi gerektiğini söylerler.

**Aineias, Troyalıların danışmanı,
ne diye yersin böyle kendi kendini,
gelip arka olmalısın eniştene.
Alkathos'un yardımına koşalım, gel hadi,
odur sarayında seni ufacıktan büyüten,
ünlü kargıçı İdomeneus öldürdü şimdi onu. ³¹**

Böylece savaşa tekrar dönen Aeneas destanın sonlarına doğru en ünlü Akhalı ile karşılaşacaktır. Aslında her iki kahraman da savaşa gönülsüz katılmış, her ikisinin de savaştaki başarıları başkomutanları tarafından yeterince takdir edilmemiş ama sonunda savaş her ikisinin de bir anlamda kişisel öğ almasına dönüşmüştür. Akhilleus'un savaştaki motivasyonu Hektor tarafından öldürülen arkadaşı Patroklos'un intikamını almak iken, Aeneas ise öldürülen eniştesi ve Dardanosluların intikamı için savaşıyordu.

²⁹ Hom., İl., VI, 75.

³⁰ Hom., İl., VII, 455-460.

³¹ Hom., İl., VIII, 460-465.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Her ne kadar Aeneas intikam için savaşıyorsa da Akhilleus ile çarpışmanın sonunu getireceğinin de farkındaydı. Daha önce İda dağı eteklerinde, Lyrnesso's'la Pedasos'u yıktığı zaman Akhilleus ile karşılaşan Aeneas'ı Zeus kurtarmıştı. Ancak tanrı Apollon kahramanın aklını çeler ve Troya kralına Akhilleus ile savaşacağına söz verdiğini hatırlatır. Ayrıca Aeneas'ın Aphrodite gibi bir Olympos tanrısının oğlu iken, Akhilleus'un ise sadece daha küçük bir tanrının oğlu olduğunu ve bu nedenle tanrıların bu çarpışmada kesinlikle onu destekleyeceklerini ima eder.

**“Aienias, Troyalıların danışmanı,
meydan okumaların hani nerde kaldı?
Troyalı krallara şarap içerken söz veriyordun hani,
diyordun, Peleusoğlu Akhilleus'a karşı savaşacağım.”
“Sen ölümsüzler soyundan değil misin, yiğidim?
Zeus kızı Aphrodite'den doğma derler sana,
oysa Akhilleus daha küçük bir tanrının oğlu,
senin anan onun anasından üstün,
biri Zeus'un kızı, öbürü deniz ihtiyarının.
Hadi, dümdüz at bükülmez tuncunu,
boş laflar, meydan okumalar alıkomasm seni.”³²**

Böylece Apollon'un da cesaretlendirmesiyle Aeneas Akhilleus'un karşısına çıkar. Akhilleus karşısında Aeneas'ı tekrar gördüğünde ona kendisini bu derece tehlikeye atarak onunla çarpışmak istemesinin nedenini sorar. Aeneas'a ileride Troya'nın kralı olmayı aklına getirmemesini, Priamos'un daha pek çok oğlu olduğunu söyler.

**“Ne diye geldin dikildin böyle karşıma?
Ne diye dürttü seni yüreğin?
Atları iyi suren Troyalıları kral olmak için,
Priamos'un yerine geçmek için mi?
Ama sen öldürsen de beni,
Priamos vermez senin eline onur yerini,
deli değil o, akli başında,
hem oğulları var onun.
Troyalılar sana bir toprak mı ayırdılar yoksa,
güzel bağlar mı, tarlalar mı ayırdılar?
Onlara mı konacaksın beni öldürürsen,”³³**

Homeros destanın burasında Akhilleus'un ağzından Aeneas'ın Troya'daki konumunu tam olarak açıklamaktadır. Dardanos ile Troya kentleri ortak atadan gelmelerine rağmen iki hanedan arasında bir soğukluk olduğu görülebilir. İki akraba hanedan arasındaki bu rekabet muhtemelen Troya krallığının Dardanos krallığından ayrılmasına kadar uzanıyor olmalıdır.

³² Hom., İl., XX, 85-105.

³³ Hom., İl., XX, 180-190.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Troya krallığının ve onun topraklarının daha önce Dardanos krallığının bir parçası olduğunu unutmamak gerekir. Dardanos toprakları aslında bir anlamda Troya topraklarını çevrelemektedir. Troya'nın hemen karşısındaki Gelibolu yarımadasının batı ucu ve güneydeki İda Dağındaki arazilerin Dardanoslulara ait olduğunu Aeneas'ın bu bölgede Akhalarla yaptığı çarpışmalardan biliyoruz. Fakat İda Dağı Troya krallığı için de önemliydi. Krallığa ait sürülerin bu dağın eteklerinde otlağı düşünülürse, iki akraba krallık arasındaki sorunun kaynağının İda Dağındaki arazilerden kaynaklandığı iddia edilebilir. Dardanosluların savaşa katılışlarındaki isteksizlik diğer taraftan Priamos'un bunca yiğitliğine karşılık Aeneas'ı kendi oğulları kadar bile takdir etmemesi Akhalar tarafından bile fark edilmişti. Aeneas'ın savaşta ne yaparsa yapsın, Akhilleus'u bile öldürse Troya tahtında hiçbir hakkı yoktu.

Buna rağmen Akhilleus ile savaşa tutuşan Aeneas kısa sürede yaptığı hatayı anladı. Çarpışmayı seyreden tanrılar sonucunu da görmekteydiler. Tanrılar arasında bulunan ve savaşın en başından itibaren Akhaların tarafını tutan Poseidon savaşa müdahale ederek Aeneas'ın hayatını bir kez daha kurtardı. Aeneas'ı kurtarma amacını söylerken de kahramanın ve soyunun bundan sonraki hayatı hakkında da kehanette bulunur.

**“Çok acıyorum ulu yürekli Aineias’a, çok,
Peleusoğlu’na yenilip inecek Hades’e,
Okcu Apollon’un sözlerine kandı, aptal,**

.....

**Haydi onu biz kurtaralım bari ölümünden.
Akhilleus öldürürse bu adamı
öfkelenir Kronosoğlu bile,
kaderi kurtulmaktır Aineias'ın,
tohum ekmeden, iz bırakmadan ölmemeli,
yok olmamalı Dardanos soyu,
olumlu kadınların verdiği çocuklar arasında
Kronosoğlu Dardanos'u severdi en çok.
İğreniyordu artık Priamos'un soyundan,
güçlü Aineias kral olacak Troyalıları,
kral olacak çocuklarının çocukları.”³⁶**

Homeros'un İliada destanının diğer bölümlerinde Aeneas hakkında bir daha söz edilmez. Zaten bundan sonra destan Hektor'un Akhilleus tarafından öldürülmesi ve yapılan cenaze töreniyle sona erer.

³⁶ Hom., İl., XX, 300-305.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Yukarıdaki İliada'da yer alan ve Aeneas'tan bahseden dizelerde Homeros bu kahramanın soyunu, çarpışmalardaki rolünü ve en önemlisi de tanrıların ona verdiği değeri açıkça belirtmiştir. Fakat diğer taraftan Aeneas'ın destanda bir Akhilleus ya da Hektor kadar ön planda olmadığı da görülmektedir. Akhaların asıl öne çıkan kahramanı Akhilleus iken Troyalılarınki de hiç kuşkusuz Hektor'dur. Homeros, Aeneas'ın Troya ordusunda "Hektor'a denk" olduğunu söyleyerek onun yerinin ve konumunun neresi olduğunu göstermiştir. Hiç kuşkusuz İliada Troyalılar ile Akhaların savaşıydı ve Aeneas da Troyalıların yanında bu savaşa katılan yakın müttefiklerden biriydi. Fakat Troya'nın müttefikleri arasında ilk sırada ve en önemlisi olduğu açıkça görülür.

İlada'da Aeneas'ı diğer Troya müttefikleri arasında ön plana çıkaran belki de en önemli unsur, Troya'nın yardımına gelenler içinde kendi toprakları Akhaların saldırısına uğrayanın Dardanoslular olduğu gerçeğidir. Aeneas bir anlamda Troya ovasında kendi topraklarına da saldıran işgalcilere karşı savaşılmaktadır. Troyalılarla birlikte aslında kendi vatanını da savunmaktadır. Aeneas'ın savaşa bu kadar istekle katılması ve Akhilleus'a karşı hayatını tehlikeye atmasındaki motivasyon bu olmalıdır.

Troya savaşında bundan sonra yaşananları Homeros'un İliada'sı gibi kapsamlı ve detaylı kaynaklardan ziyade günümüze ancak dolaylı yollardan ve çok küçük parçalar halinde ulaşan Iliou Persis ve Epic Cycle olarak tanımlanan diğer destanlardan öğreniriz.³⁷ Üstelik bu parçalar da daha çok antik kaynakların alıntıları şeklindedir. Vergilius'un Aeneas destanına kadar tahta at hilesi, Troya'nın ele geçirilmesi, yağmalanışı ile ilgili bilgilerimiz Odyseia'daki çok az geri dönüş dışında bu kısıtlı kaynaklardır. Bir de bu yazılı kaynaklara antik vazo resimleri, mozaik ve duvar resimleri, çok çeşitli heykeltıraşlık eserlerini de eklememiz gerekir. Bu eserlerdeki detaylar ile bir anlamda elimize geçmemiş olan yazılı kaynaklar tamamlanmış olmaktadır.

Yazılı kaynaklarda bek bahsedilmemekle birlikte Aeneas'ın Troya savaşındaki son rolü Akhilleus'un cesedini almak için hamle yapan Troyalı kahramanlar arasında betimlenmesidir. Paris tarafından tanrı Apollon'un da yönlendirmesi ile Akhilleus'un en ölümcül yeri olan topuğundan vurulan Akhilleus düştüğünde hem Akhalar hem de Troyalılar bu kahramanı ele geçirmek için ileri atılmışlardır. Bu sahnenin betimlendiği vazo maalesef antik kaynaklar gibi sonradan yok olmuştur. Tahta at hilesiyle Troya'nın Akhaların eline geçtiği ve Akhaların kenti yağmalayıp Troyalıları öldürdüğü gece Aeneas Aeneas bu yıkımın ortasında korku içinde saklanan Helena'yı görür. Bütün bu acıların sebebi olarak gördüğü Helena'yı öldürmeye kalktığında ise annesi Aphrodite tarafından durdurulur. Aphrodite oğlunu öfkesini kontrol etmesini ve halen sağ iken ailesini kurtarmasını ve kaçmasını söyler.³⁸

³⁷ HHorsfall, 1979, 273-276; West 2013.

³⁸ Verg. Aen., 2, 594-629.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Böylece Aeneas ile ilgili en ikonik betimleme, hem antik kaynaklarda hem de başta vazolar resimleri olmak üzere M.Ö. 6. yüzyıldan geç antik çağa kadar hemen her şekilde karşımıza çıkan onun Troya'dan kaçıışı gerçekleşir. Burada kahraman sırtında babası Ankhises yanında oğlu Ascanius ve karısı Kreusa olarak tanımlanan bir kadınla birlikte gösterilir.³⁹

Antik kaynaklar Aeneas'ın Troya'dan kaçıışı konusunda büyük ölçüde hemfikir olsalar da, nasıl ve ne zaman kaçtığı konusunda ifadeler muhtelif. Bazıları Akhaların tahta atı Troya surlarının önüne bırakmalarında sonra, kahin Laochoon'un Troyalıları uyarmaya çalışması ve Poseidon'un da kahin ve oğullarını dev deniz yılanları göndererek öldürmesiyle karar verdiği söylenir.⁴⁰ Bazıları ise Akhaların Troya'yı yağması sırasında karışıklıktan faydalanarak kaçtığını söylerler. Bazı kaynaklar onu başta annesi Aphrodite ve diğer tanrıların uyardığını, uyanlar arasında Hektor'un hayaletinin de olduğu söylenir. Başka bir hikayede de ise kaderinin Troya'da ölmek olduğu yazan karısı Kreusa'nın geride kaldığı, kahramanın ise karısını bulmak için tekrar Troya'ya döndüğünü ve burada karısının hayaletiyle karşılaştığını, Kreusa'nın kocasına Troya'dan gitmesini ve yeniden evlenmesini söylediğini aktarırlar.

Aeneas'ın bu yıkımdan sağ kurtulması antik çağlarda Dionysius of Halicarnassus gibi kaynaklar tarafından onun Akhalar ile anlaştığı, Troyalıları ihanet ettiği şeklinde yorumlanmıştır.⁴¹ Dionysius of Halicarnassus'un, M.Ö. 4. Yüzyıl tarihçisi Menecrates of Xanthus'tan yaptığı alıntıda Aeneas'ın Hektor'un ölümünden sonra Troyalıların yeni lideri olan Paris tarafından kurbanlık paylarından dışlandığı ve bu nedenle Akhilleus'un ölümünden sonra Akhalarla anlaşarak kentin düşmesinde Akhalarla iş birliği yaptığını söyler.⁴²

Aeneas'ın Akhalar ile iş birliği yapmış olduğunun bir başka kanıtı Akhaların Troya'yı ele geçirip yağmaladığı ve Troyalıları öldürdüğü gece Aeneas ve ailesine dokunulmamıştır. Troyalı erkek çocuklar bile öldürülürken Aeneas Akhilleus'un oğlu Neoptolemus tarafından tutsak olarak alınmış ve bir anlamda toplu katliamdan kurtulmuştur.⁴³

Babası Akhilleus'un ölümünden sonra Troya'ya getirilen Neoptolemos, özellikle Troya kraliyet ailesinin yok edilmesinde ön plana çıkmaktadır. Pek çok vazolar resminde tasvir edildiği gibi, kral Priamos'u torunu Astynax'ı ayağından tutup vurarak öldürmüştür.⁴⁴ Böyle bir savaşçının Hektor'a denk olduğu söylenen Aeneas'ı tutsak alması düşünülemez. Aeneas'ın savaş boyunca başta annesi Aphrodite olmak üzere Poseidon ve Apollon gibi güçlü tanrıların korunduğunu biliyoruz. Savaşın sonunda da kahramanın Akhalar tarafından korunduğu, en azından kaçmasına göz yumulduğu söylenebilir.

Bu kaçışla ilgili antik dönem tasvirlerinde Aeneas yanmakta olan Troya'dan adeta kaçır şekilde uzaklaşmaktadır. Böylece önce İda Dağına daha sonra da İtalya'ya kadar sürecek yolculuğu başlamıştır.

³⁹ Woodford 1993, 114-116, fig. 109, 110; Simon 2001, 159-162, fig. 1. ⁴³ Scafoglio 2013, 11.

⁴⁰ Most 2010, 227.

⁴⁴ Woodford 1993, fig. 111.

⁴¹ Scafoglio 2013, 1-14.

⁴² Ant.Rom. 1.48.3 = FGrHist 769 F 3.

Dardanoslu Aeneas'ın İtalya Yolculuğu

Troya'dan kaçan Aeneas'ın bundan sonraki macerası başta Vergilius olmak üzere antik çağ yazarları tarafından oldukça detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu konuda yazılan sayısız eser kahramanın yolculuğunu başta edebi yönü olmak üzere özellikle kendisinin Romalıların kurucu atası olarak kabul edilmesinden tarihi anlamıyla da açıklamaya çalışmaktadır.

Troya'nın yağmalandığı gece Dardanos'un soyunun Troya kolu tamamıyla yok oldu. Buna Aeneas'ın karısı Kreusa da dahildir. Aeneas'ı kurtaran annesinin Aphrodite olmasının yanı sıra asıl Troya hanedanından yani Troyalı olmamasıdır. O en başından beri Dardanosludur, savaşa da Dardanoslular ile birlikte katılmıştır. İliada'da sıklıkla belirtildiği gibi, kaderinde kendisinin ya da belki de daha doğru bir yorumla onun soyundan gelenlerin bir gün Troyalıları yöneteceği yazmaktadır. Strabon gibi bazı antik kaynaklar onun soyunun sonradan Troya'ya döndüğünü ve kenti yönettiğini söylese de, pek çok Yunan kaynağı ve tabi Vergilius kahramanımızı dönüşü olmayan bir yola çıkarır.

Aeneas'ın İtalya'ya yaptığı yolculuk aslında sadece kendisinin değil, onun önderlik ettiği ve Troya savaşından kurtulanların kendilerine yeni bir yurt bulma serüvenidir. Ülkeleri işgal edilmiş, kentleri yağmalanmış bir halkın gemilere binerek kendilerine daha güvenli yaşanacak topraklar ve yeni bir gelecek aramaları aslında tarih boyunca oldukça sık yaşanan bir olaydır. Ege dünyasında sıklıkla yaşanan bu olay M.Ö. 8. Yüzyıldaki kolonizasyon hareketleri sırasında olduğu gibi, özellikle de M.Ö. 5. Yüzyılda Perslerin Batı Anadolu'yu istila ettiklerinde yaşanmıştır. Phokaialılar Pers istilasından gemilere binerek Akdeniz'in Fransa kıyılarındaki kolonilerine kaçmışlardır.⁴⁵

Aeneas ve yanındakilerin de böyle bir nedenle ülkelerini terk ettikleri düşünülebilir. Fakat burada onları böyle deniz aşırı bir göçe zorlayan güç neydi? Bu sorunun yüzyıllardır bilinen cevabı tabi ki Troya'yı ele geçiren Akhalar'dı. Gerek destanlar, gerekse Vergilius'un detayları ile zenginleştirdiği Aeneas destanında Aeneas'ın önce İda Dağına sığındığını ve daha sonra İda dağı eteklerindeki Antandros'ta gemiler inşa ederek ana vatanından ayrılıyor.

Mitoloji ve destanların tarihi kaynak olarak kullanılmasının tarihçiler arasında uzun zamandır tartışılan bir konudur. Destanlarda anlatılan olayların ne kadarının gerçeği yansıttığı ancak tarihi olaylarla ne şekilde örtüştüğü ve arkeolojiyle kanıtlandığı ölçüde doğrulanabilir. 19. Yüzyılın ortalarında Troya'daki kazılar başlayana kadar Troya savaşı sadece bir destandan ibaretti. Son yıllardaki kazılar ve yazılı belgeler destanlarda anlatılan savaşın ve adı geçenlerin tarihi kişilikler olabileceğini ortaya koymuştur.

⁴⁵ Hdt. 1. 164-168.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Buradaki gerçek şudur: Başta Troya olmak üzere bölge dışarıdan gelen istilacılar tarafından yağmalanmış, yakılmış, insanları öldürülmüştür. Bu yıkımdan kurtulabilenler ise İda Dağı gibi iç kesimlere ve dağlık alanlara kaçmıştır. Troya'daki yüz elli yıldan bu yana yapılan arkeolojik kazılarda ne yazık ki Homeros'un İliada'sında anlattığı savaşı kesin bir şekilde kanıtlayabilecek bulgular ele geçmemiştir. Savaşın olduğu düşünülen zaman aralığında birkaç yangın ve yıkım tabakası bulunsa da hangisinin Homeros'un bahsettiği savaşa ait olduğu çok net değildir.

Troya'da destanda anlatılan savaşa ait izler konusunda çok emin olamasak da, kentte büyük bir yıkım ve sonrasında terk edilmiş izleri açıkça belli olmaktadır. Üstelik sadece Troya değil hemen yakınındaki Dardanos başta olmak üzere bölgedeki Geç Tunç Çağ yerleşimlerinin tamamı eş zamanlı olarak terk edilmişlerdir. Bu yıkım ve terk edilişe neden olanların Akhalar olmadığı çok açıktır. Çünkü kendileri de aynı zamanlarda benzer bir kaderi yaşamaktaydılar.

Kuzey batı Anadolu'da başlayan bu hareket kısa bir süre sonra bir çığ gibi güneye doğru inerek Hitit İmparatorluğu ile birlikte çağdaşı Batı Asya devletlerinin de sonunu getirdi. O kadar ani gerçekleşti ki buna neden olanların kim olduğunu ancak Mısır'a dayandıklarında öğrenebildik. Mısır kaynaklarının kendilerinden "Deniz Kavimleri" olarak bahsettiği halklar arasında Kadeş savaşından bir tanıdık ta vardı: Dardanoi.⁴⁶ Hitit ordusunun yanında savaş arabalarıyla Mısırlılara karşı savaşan Dardanoslular bu defa muhtemelen gemilerle onları sürükleyen göç dalgası içinde kuzey Afrika kıyılarına, Mısır'a kadar gelmişlerdi.

Dardanoslular ve başka Troas halklarını yerinden ederek deniz aşırı bir göçe zorlayan bu güç Akhaların Troya'yı ele geçirmesi olamazdı. Bu insanları önce yaşadıkları kentlerden İda dağının güvenliğine sığınmaya zorlayan ve daha sonra da ülkelerine neden olan hareket sonradan "Deniz Kavimleri" olarak adlandırılacak olan büyük göç hareketi olmalıdır. Bu göç dalgasına diğer Anadolu halkları ile birlikte katılan bu insanların bir kısmı kuzey Afrika kıyılarına kadar ulaşmış olmalıydılar.

Bu guruplardan birine önderlik edenlerden biri de hiç kuşkusuz bölgenin Dardanos prensi Aeneas gibi yerel önderlerinden biri olmalıdır. Kendisinin daha önce Troyalı müttefiklerinin yanında Akhalara karşı savaştığını İliada destanından bildiğimiz Aeneas'ın bu savaşın sonunda İda dağına sığındığı detayını sonradan başta Vergilius olmak üzere diğer kaynaklar anlatır. Gene destanlara dönecek olursak, Troyalıların kralı olmak kaderinde yazılı olan Aeneas'ı anavatanını terk etmeye zorlayan çok daha büyük bir güç olmalıdır.

Aeneas'ın önderlik ettiği Dardanoslular tıpkı Deniz Kavimlerini oluşturan ve kendilerine yaşayacak yeni topraklar arayan diğer halklar gibi Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika arasında uzun süre dolaştıktan sonra nihayet İtalya kıyılarına ulaşmış olmalıydılar.

⁴⁶ Barnett 1975, 359-363.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Aeneas ve Troyalılar

Aeneas'ın Dardanos krallığının prensi olduğu ve Troya savaşına da tıpkı Lykialıların lideri Sarpedon ve Amazonların kraliçesi Penthesileia gibi Dardanosluların lideri olarak katıldığına başta Homeros olmak üzere bütün kaynaklar hemfikirdir. Fakat savaştan sonra ve de özellikle İtalya'ya yaptığı yolculukta Dardanoslu Aeneas'ın “Troyalı” Aeneas'a dönüştüğünü görürüz. İliada'da onun Dardanoslu olduğu ve hatta Priamos tarafından dışlandığı açıkça belirtilmektedir. Vergilius'un Aeneid destanında da ozan ondan altı defa “Dardanoslu” altı defa da “Troyalı” olarak bahseder. Ayrıca ozan Aeneas ile birlikte gelenlerden gene hem Troyalılar, hem de Dardanoslular diye söz eder.

Vergilius, Aeneas'ın Dardanoslu olduğunu sadece Homeros destanlarından değil, günümüze kadar parçalar halinde gelmiş, adını bildiğimiz ya da hiç bilmediğimiz kendi döneminde okuduğu çok sayıda kaynaktan biliyor olmalıydı. Ama Romalıların da atası olacak kahramanın Troyalı olmasının Dardanoslu olmasından çok daha ilgi çekeceğini düşünmüş olmalıdır. Aeneas'ın bilinçli olarak Dardanosludan Troyalıya dönüştürdüğü açıktır.

Diğer taraftan Vergilius'un bu konuda haklı olduğu bir yer de vardır. İliada'da ve Aeneid'de “Troyalılar” olarak söz edilen halk sadece Troya (Ilion) kentinin ya da krallığının insanları değil, civarda yaşayan insanların tamamı olmalıdır. Geç Tunç Çağında Hitit çivi yazılı tabletlerde bölgeden Wilusa dışında “Taruisas”⁴⁷ diye de bahsedilmektedir. Klasik çağlar ile birlikte bölgenin Troas olarak adlandırılması büyük ölçüde bölgede yaşayan halkın etnik kökeniyle ilgili olmalıdır. Bölgede yaşayan bu insanların büyük kısmının Troyalı olduğu düşünülebilir. Yani Dardanoslular da Troyalılar (İlionlular) da aslında aynı dili konuşan insanlardı. Bu konuda tek kaynağımız bir Aphrodite'ye Homeric Hymn'dir. Dardanoslu Ankhises'e bir Pryg prensesi olarak yaklaşan Aphrodite onunla konuşabilmesinin nedeni olarak sütannesinin Troyalı olduğunu ve bu dili ondan öğrendiğini söylemektedir. Fakat ne yazık ki, Troya kazılarında ele geçen Luvian yazılmış tek bir bronz mühür dışında bölge halkının konuştuğu dili anlamamızı sağlayacak epigrafik buluntulara sahip değiliz.

Troya'ya Dönüş

Geç Tunç Çağının yaşanan olaylar bölgenin demografik yapısını büyük ölçüde değiştirdi. Balkanlar üzerinden bölgeye yeni bir takım insanlar geldi. Başta Troya olmak üzere Geç Tunç Çağı kentlerinin tamamı terk edildi. Gene Troya ile birlikte bu yerleşim yerleri bir süre harabe olarak kaldıktan sonra M.Ö. 9. Yüzyıldan itibaren güneyden gelen Yunaca konuşan insanlar tarafından yeniden yerleşilmeye başlandılar. Yeni gelenler destanlarda bahsedilen ve görkemli surları halen görülebilmekte olan Troya'ya hem Geç Tunç Çağındaki Wilusa hem de İliada'da geçen İlios ismine izafeten İlion demiş olmalıdırlar.

⁴⁷ Güterbock 1986, 33-44; Hatta bazı bilim adamları bu isimlendirmeden yola çıkarak İtalya yarımadasının kuzey batısında yer alan Etrüsklerin kökeninin Taruisas bölgesinden gelenler olabileceğini ileri sürmektedirler. Billigmeier 1977, 5-10; Fontaine 2016, 8.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Ama yeni kurulan İlion artık eski görkeminden uzak sıradan bir kentti. Zaman zaman kentin bu geçmişini bilen Xerxes, Büyük İskender gibi krallar kenti yeniden canlandırmaya çalışmışlarsa da çok da başarılı olmamıştır. Hatta bir ara evlerinin çatılarında kiremitleri bile olmayan sefil bir kasabaya dönmüştü. Bu dönemde kentin ekonomisinde gelen ziyaretçilerin önemli bir katkısının olduğu anlaşılmaktadır. Troia'ya gelen ziyaretçiler yerel rehberler eşliğinde dolaştırılıyor ve kendilerine Troia savaşının izleri ve kahramanların mezarları ile onlardan kalan eşyalar gösteriliyordu. Fakat İlion'da Hektor dışında başta Akha kahramanlarına ait rölikler ve onların tümülüsleri gösterilirken Aeneas ile ilgili bir anıt ya da ona benzer kült şimdiye kadar ele geçmemiştir. Aeneas'ın bir kez daha Troya'dan dışlanması mı söz konusudur? Bunu şimdilik bilemiyoruz fakat kahraman kalıcı olarak Troya'ya dönecektir.

Troya'nın kaderi Batı Anadolu'nun Roma hakimiyetine girmesiyle değişecektir.⁴⁸ Aeneas her ne kadar kendi kuruluş efsanelerinin bir figürü olarak daha çok Roma'da görülmekteyse de Romalılar'ın bir Akdeniz gücü olmasından sonra bu değişecektir. Kendi kurucu atalarının Troya savaşlarından sonra İtalya'ya gelen Aeneas olduğunu düşünen Romalılar için bu kentin ayrı bir yeri vardı.⁴⁹ Her ne kadar Mithridates ile yapılan savaşlar sırasında Romalı General Fimbria'nın kenti yakması kentin Troia savaşlarından sonra yaşadığı en büyük felaket olsa da, ardından gelen Romalı devlet adamları bu hatayı düzelteceklerdir.⁵⁰ Fimbria felaketinden sonra Troya'ya gelen Sulla kentin yeniden eski görkemli günlerine dönmesi için çalışma başlatır. Fakat asıl M.Ö. 48 yılında, Pharsalia savaşının ardından Troia'yı ziyaret eden Caesar'dan sonra her şey değişecektir. Kendisinin bizzat Aphrodite ve Aeneas'ın soyundan geldiğine inanan Caesar,⁵¹ kenti ve çevresini tıpkı Büyük İskender'in yaptığı gibi ziyaret etmiştir.⁵² Romalı şair Annaenus Lucanus'un ayrıntılarıyla anlattığı bu ziyaret sırasında Caesar'a yerel bir mihmandar, Troya'nın geçmiş savaşlar zamanından kalan "harabelerin harabesini" gezdirmiştir.⁵³

Caesar'ın ölümünden sonra Roma uzun süren bir iç savaş sonrasında yeğeni Octavianus tarafından bir imparatorluğa dönüşmüş, Augustus unvanını alan Octavianus da tıpkı büyük amcası gibi soyunu Aeneas'a dayandırmıştır.⁵⁴ Roma'nın köklerini Troya'ya dayandırma politikası Augustus zamanında Vergilius'un Aeneas adlı eserini yazmasıyla bir anlamda doruğa çıkmıştır. Bu ilgiyle birlikte Troia, Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'da en fazla değer verdiği kentlerden biri haline gelmiştir.⁵⁵ (görsel 4)

Görsel 4: Troyadaki Roma dönemi yapıları ve yazıtlar. (R. Körpe arşivi)

⁴⁸ Erskine 2001.

⁴⁹ Rose 2015, 142.

⁵⁰ Strabon 13. 1, 27; Münzer 1909; Magie 1950: 228; Hayes 1995, 177–183; Rose - Körpe, 2016, 219–221.

⁵¹ Cass. Dio., XLIII, 43, 3.

⁵² Minchin 2012, 86; Carvounis 2014, 191

⁵³ Lucan., 9, 964–999; Perrotet 2002, 244.

⁵⁴ Suet., Caesar 39. 2; Augustus 43. 2; Tiberius 6. 4; Claudius 21. 3; Dio., 54. 26. 1, 55.10.6–7, 59.11.2; Plin., 8.65; Allen 1922, 255.

⁵⁵ Körpe 2019, 134.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

Başlangıçta Caesar ve Julio-Claudius hanedanının öne çıkardığı Aeneas efsanesi, bir süre sonra Roma'nın Asia'daki siyasi varlığının bir anlamda mitolojik alt yapısı olmuştur. Romalılar Aeneas'ın Troya'dan kaçarak Roma'ya gitmesini imparatorluğun bu topraklarında sikkelerden kabartmalara, mozaiklere kadar her şekilde göstermişlerdir. Günümüzde pek çok antik kentte arkeolojik kazılarda ortaya çıkan Aeneas tasvirleri o kadar çoktur ki M.Ö. 1. yüzyılda Batı Anadolu'da geziler yapan Aziz Paulus'un bile dikkatini çekmiştir.

Tekrar Troya'ya ve Aeneas'a dönecek olursak, Aeneas Romalılar sayesinde de olsa Troya'ya dönmüştür. Anadolu'da pek çok imparatorluk dönemi kent sikkelerinde gördüğümüz gibi, İlium sikkelerinde de onun meşhur tasvirini görürüz.⁵⁶ Fakat gene de Troya'da bu kahramana ait bir anıt 3. yüzyılın başına, Aurelian devrine kadar karşımıza çıkmaz.⁵⁷ Romalıların Aeneas'a olan ilgisinin farkına varan İlionlular kente daha önce gelen ziyaretçilere gezdirdikleri yerler arasına yeni bir yer daha ilave ettiler. Burası belki de o zaman en fazla Romalı turistin görmek istediği Aeneas'ın babası Ankhises'in Aphrodite ile birlikte olduğu mağaraydı. İçinde halen bu çifte ait yatağın bile olduğu bu mağara ve içindeki yatak en ilgi çeken yerlerin başında gelmekteydi.⁵⁸ Romalılar için kurucu ataları olarak saygı duyulan Aeneas artık yeni Troyalılar-İliumlular için turistik bir figürden başka bir şey değildi.

Aeneas sonunda Troya'ya dönmüştü ama onun bu dönüşü yüzlerce yıl sonra, kendilerini onun soyundan geldiğine inanan Romalılar sayesinde olmuştur. Romalılar tıpkı destandaki tanrıların kehanetindeki gibi, sadece Troyalıların değil bütün Küçük Asya'nın yöneticileri olmuşlardır.

⁵⁶ Duncan 1948, 15.

⁵⁷ Frisch 1975, 141–5; Rose 2014, 255.

⁵⁸ Körpe 2019, 138.

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

KAYNAKÇA

- ALLEN 1922: K. ALLEN, “The Fasti of Ovid and the Augustan Propaganda”, *The American Journal of Philology*, vol. 43, No:3, 1922, 250-266
- BARNETT 1975: R.D. BARNETT, “The Sea Peoples”, in *The Cambridge Ancient History* vol. II, part 2, eds. I.E.S. Edwards, C.J. Gadd, N.J.L Hammond, E. Sollberger, Cambridge: Cambridge University Press, 1975, 359-363
- BILLIGMEIER 1977: J. Chr. BILLIGMEIER, “Troy, Taruisa, and The Etruscans”, *Talanta*, Vol. VIII-IX, 1977, 5-10
- CARVOUNIS 2014: K. CARVOUNIS, “Landscape Markers and Time in Quintus’ *Posthomerica*,” ed. M. Skempis, Z. Ioannis, *Geography, Topography, Landscape: Configurations of Space in Greek and Roman Epic*, Berlin/Boston, 2014, 181- 208
- CASALÌ: S. CASALÌ 2010, “The Development of the Aeneas Legend”, ed. Joseph Farrell and Michael C.J. Putnam, *A Companion to Vergil's Aeneid and its Tradition*, West Sussex, 2010, 37-51
- DUNCAN 1948: T. S. DUNCAN, “The Aeneas Legend on Coins”, *The Classical Journal*, 1, vol. 44, 1948, 15-29
- ERSKINE 2001: A. ERSKINE, *Troy between Greece and Rome: Local Tradition and Imperial Power*, Oxford, 2001
- FONTAINE 2016: É. FONTAINE, “De Τροίη Α Τάρυσα: Regard Critique Sur Les Hypotheses D'une Etymologie Commune”, *Les Etudes classiques* 84, 2016, 3-17
- FRISCH 1975: P. FRISCH, *Die Inschriften von Ilion. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 3. Bonn, 1975
- GÜTERBOCK 1986: H. G. GÜTERBOCK, “Troy in the Hittite Texts? Wilusa, Ahhiyawa and Hittite History”, *Troy and the Trojan War*, ed. Machteld J. Melink, Bryn Mawr College, 1986, 33-44
- HAYES 1995: J. HAYES, “Two Kraters ‘After the Antique’ from the Fimbrian Destruction in Troia,” *Studia Troica*, 5, 1995, 177 –183
- HORSFALL 1973: N. HORSFALL, “Corythus: The Return of Aeneas in Virgil and His Sources”, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 63, 1973, 68-79
- HORSFALL 1979: N. HORSFALL, “Some Problems in the Aeneas Legend”, *The Classical Quarterly*, Vol. 29 / Issue 02, 1979, 372 - 390
- KÖRPE 2004: R. KÖRPE, “2001 Yılı Dardanos Kazısı”, *KUBABA*, 2004, 21-25
- KÖRPE 2015: R. KÖRPE, “Aynı Coğrafyada İki Savaş: Troia ve Çanakkale Savaşlarının Karşılaştırılması”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 18, 2015, 131-160
- KÖRPE 2019: R. KÖRPE, “Antik Çağın Turizm Merkezi Olarak Troia”, *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, Cilt 3, Sayı 1, 2019, 122 – 146
- LEAF 1912: W. LEAF, *Troy*, London, 1912
- LEAF 1923: W. LEAF, *Strabo on the Troad*, Cambridge, 1923
- LYNCH 1980: J. P. LYNCH, “Laocoön and Sinon: Virgil, 'Aeneid' 2.40-198”, *Greece & Rome*, Vol. 27, No. 2, 1980, 170-179

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.
This project is funded by the European Union.

- MATİĆ 2015: U. MATİĆ, “Are Dardanians attested in Egyptian sources?”, Cahiers Caribéens d'Égyptologie, nos 19-20 juin 2015, 215-238
- MCDONOUGH 2008: C. M. MCDONOUGH, Servius' Commentary on Book Four of Virgil's Aeneid, Mundalain, 2008
- MINCHIN 2012: E. MINCHIN, “Commemoration and Pilgrimage in the Ancient World: Troy and the Stratigraphy of Cultural Memory,” Greece & Rome / Volume 59 / Issue 01 / April 2012, 76 – 89
- MOST 2010: G.W. MOST, “Laocoons”, ed. Joseph Farrell and Michael C.J. Putnam, A Companion to Vergil's Aeneid and its Tradition, West Sussex, 2010, 325-240.
- MÜNZER 1909: F. MÜNZER, “C. Flavius Fimbria (no. 88) .” RE 4, 2: 2599 –601.
- OLSON 2011: S. D. OLSON, “Immortal Encounters: "Aeneid" 1 and the "Homeric Hymn to Aphrodite"”, Vergilius, (1959-), Vol. 57,2011, 55-61
- PERROTTET 2002: T. PERROTTET, Pagan Holiday: On the Trail of Ancient Roman Tourists, New York, 2002
- ROSE 1924: H. J. ROSE, “Anchises and Aphrodite”, The Classical Quarterly, Vol. 18, Issue 1, 1924, 11 – 16
- ROSE 2014: , C. B. ROSE, The Archaeology of Greek and Roman Troy, Cambridge University Press, 2014
- ROSE 2015: , C. B. ROSE, “The Homeric Memory Culture of Roman Ilion,” (ed.) K. Galinsky, K. Lapatin, Cultural Memories in the Roman Empire, Los Angeles, 2015
- ROSE – KÖRPE 2016: C. B. ROSE – R. KÖRPE, "The Tumuli of Troy and the Troad", in: Tumulus as Sema, Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC, Olivier Henry, Ute Kelp, Eds., De Gruyter, Berlin, 373-385
- SCHWERTECK 1997: H. SCHWERTECK, “Dardanos” Der Neue Pauly 3, 1997, 321
- SCAFOGLIO 2013: G. SCAFOGLIO, “The Betrayal of Aeneas”, Greek, Roman, and Byzantine Studies 53, 2013, 1–14
- SIMON 2001: E. SIMON, “Rom und Troia”, Traum und Wirklichkeit Troia 2001, 159-162
- WEST 2013: M. L. WEST, The Epic Cycle: A Commentary on the Lost Troy Epics, Oxford, 2013
- WISSOWA 1901: G. WISSOWA, “Dardania”, RE., Bd. IV. 2, Stuttgart, 1901
- WOODFORD 1993: S. WOODFORD, The Trojan War in Ancient Art, Cornell University Press, 1993

Prof. Dr. Reyhan Körpe
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Çanakkale, Türkiye
rkorpe@comu.edu.tr

“Bu yayın Avrupa Birliğinin maddi desteği ile hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla Aeneas Rotası Derneği sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliği’nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.”

